

Deáky Zita: Gyermekek és serdülők munkája Magyarországon a 19. századtól a második világháborúig. Budapest, Gondolat Kiadó. 2015. 422 p. illusztrált

Paládi-Kovács Attila

Ez a könyv a magyar társadalomtörténet igen lényeges kérdéskörét tárja fel részleteiben, figyelmét a rendi társadalom utolsó szakaszára és a klasszikus kapitalizmus évszázadára összpontosítva.

Deáky Zita a tárgykör avatott szakértője, amit *Jó kis fiúk és leánykák. A kisgyermekkor történeti néprajza Magyarországon* címen 2011-ben megjelent 500 oldalas monográfiája már fényesen bizonyított (Budapest, Századvég Kiadó). A szerző ismét nagy fába vágta a fejszét, hiszen nem csekély vakmerőség szükséges ahhoz, hogy valaki ennyire szerteágazó témakör rendszeres, módszeres áttekintésére vállalkozzon. A néprajzi, szociográfiai, társadalomtörténeti szakirodalom felkutatása önmagában is embert próbáló feladat. Deáky Zita azonban ezek mellett régen elfelejtett pedagógiai, szociálpolitikai és szociálpszichológiai írásokat is felkutatott. Ráadásul a zömmel empirikus jellegű néprajzi és szociográfiai leírásokat jogszabályok, törvénycikkek fényénél és a könyvtárak mélyén szunnyadó sajtócikkek lelkiismeret-ébresztő látleteivel szembeállítva értelmezi. Gyakran idézi a nehézkesen megszülető gyermekvédelmi jogszabályok száraz szövegeit, ritkábban a publicisták, a szociográfusok és az írók emóciókat ébresztő írásait. Pedig József Attila, Móricz Zsigmond, Sinka István emlékezetes sorai helyenként mottóként is színesíthetnék a gazdag tényfeltárást, segíthetnék a lényeg meglátását a társadalomtudományok értekező prózájában.

A Szerző abból indult ki, mint azt a könyv bevezetőjében fejtegeti, hogy „a gyermekmunka olyan tényező, amely átfogja és jellemzi a mindenkori társadalmat. Megjelenik benne az adott kor érték- és erkölcsi rendje, nevelési elvei, gazdálkodási rendszere, megélhetési stratégiája, a családok társadalmi státusza, a társadalom szerkezete, annak változása, a társadalmi mobilitás, a mindenkori társadalom szociális gondoskodása és politikai-ideológiai érvelései stb.” Alapvetőnek azt tartja, hogy a gyermek- és serdülőkorhoz a vizsgált korban, korokban hozzátartozott a munka, amin döntően fizikai munka értendő. Elemi igény mutatkozott már gyermek- és serdülő korban a munka világához tartozó feladatok, kötelezettségek megismerésére és elsajátítására. „A hagyományok, az értékek és normák megismerése, elsajátítása és gyakorlásának mindennapi útja a feladatok, a köteleességek [teljesítésén] vagy a munka elvégzésén keresztül alakul.” (13. o.)

A kötet első nagy fejezete a gyermekmunka iránti tudományos érdeklődés, gondolkodás megjelenéséről és kezdeti lépéseiről, a megismerést szolgáló első empirikus kutatásokról, valamint a korai szakpolitikai törekvésekről, a társadalmi gyakorlatot szolgáló szervezetek, egyesületek működéséről, munka- és gyermekvédelmi jogszabályokat előkészítő munkálatokról szól. A Magyar Gyermektanulmányi Társaság, a Magyarországi Munkások Gyermekbarát-Egyesülete, a Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesülete és Heller Farkas közgazdász akadémikus fáradozása a gyermekmunka hazai szabályozásáért szorosan hozzátartozik a kötet tárgyához. A hazai tudományos igényű gondolkodás, a társadalmi szervezetek tevékenysége és a kormányzati szervek által kezdeményezett néhány felmérés nem maradt el a nyugat-európai folyamatoktól, a gyermekmunka korlátozására, szabályozására irányuló polgári törekvésektől. 1908-ban a magyar és az osztrák Belügyminisztérium egyaránt vizsgálatot rendelt el a gyermekmunkát szabályozó törvények és rendeletek érvényesüléséről. A magyar belügyminisztérium az Országos Gyermekvédő Ligát, a Liga pedig Chyzer Béla budapesti tisztí főorvost kérte fel a vizsgálat vezetésére. Egy tíz pontból álló kérdőív alapján országos adatgyűjtés indult, melynek kiértékelését Chyzer Béla végezte el. 1909-ben már megjelent az összegző tanulmány is *A gyermekmunka Magyarországon* címen. (Címlapját megtaláljuk Deáky Zita könyvének illusztrációi között, a 39. oldalon.)

Ennek a hosszú első fejezetnek a végén foglalkozik a Szerző az első világháború hazai társadalmi hatásaival, a női- és gyermekmunka megnövekedett szerepével és a világháborút követő nyomorral, a szociálpolitika érdeklődés és a szociográfiai irodalom új hullámával. Itt említi azt a konferenciát is, amelyet 1914. májusában rendeztek Budapesten, a Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesülete szervezésében, de az ott elhangzott előadások, tanulmányok kötete csak 1918-ban jelenhetett meg, Heller Farkas szerkesztésében, *Gyermekmunka és gyermekvédelem* címen. (Ennek címlapja is megtalálható a kötet 64. oldalán). Az első világháború, mint arra Deáky Zita rámutat, a gyermekmunka szempontjából is határkönek tekinthető, „mivel nemcsak felszínre hozta és elmélyítette, hanem új válságjelenségekkel gyarapította a korábbi társadalmi problémákat.” (75. o.)

Valójában az első világháború veszteségei, az ország feldarabolását követő népmozgások, majd a gazdasági világválság jelenségei emelték korábban nem tapasztalt társadalmi problémává a gyermekmunkát. Az 1928-ban kiadott *Társadalmi Lexikon* szócikke, jóllehet az állam sokat tett a gyermekmunka visszaszorítása és szabályozása érdekében, szigorú láttelepet ad a háború után kialakult helyzetről. Gortvay György a gazdasági világválság éveiben az Országos Közegészségügyi Intézet és az Országos Társadalombiztosító Intézet munkatársaként vizsgálta a munkanélküliséggel sújtott ország szociális helyzetét. 1932-ben kiadott könyve, *A gyermekek és fiatalokúak kereső munkája* rámutat, hogy a gyermekmunka gazdasági jelentősége a válság hatására megnőtt. A gyermekek sok olyan munkát is elvállaltak, ami nem felelt meg testi fejlettségüknek, értelmi szintjüknek és érzelmviláguknak. (81–82. o.)

A könyv további fejezetei már nem időrendben haladnak, hanem tematikai csoportosítás szerint világítják meg a munka szerepét a szocializálódás, a tanulás, az életbe „belenevelődés” folyamatában, az avatási szertartásokon át egészen a felnőtté válásig. Önálló fejezetet szentel a kemény fizikai munkát végző társadalmi osztályokhoz, foglalkozási rétegekhez tartozó gyermekek, serdülő fiatalok csoportjainak, illetve munkához való viszonyának. A könyv központi nagy szerkezeti egysége több mint száz oldalon mutatja be a gyermekek munkára szoktatását, munkaalkalmait a paraszti társadalomban. Ennek a jól rendszerezett leíró fejezetnek az anyagát döntően a néprajzi közlemények szolgáltatják. Ismeretes, hogy a gyermekélet és a gyermekmunka kérdése először a néprajztudomány peremvidékén kapott figyelmet. Az eredetileg néptanító Gönczi Ferenc kötete *Somogyi gyermek* címen 1937-ben megjelenhetett, de az amatőr néprajzosnak tekintett Kiss Lajos kézírata hosszú évekig kiadatlan maradt. (Míg nem Ortutay jóvoltából a *Szegény ember élete* (1939), majd a *Szegény asszony élete* 1943-ban megjelenhetett.) Olyan irodalmi értékű rajzok olvashatók bennük Hódmezővásárhely társadalmáról, mint „A kiskanász”, „A csordásgyerek”, „A béres” című esszéiben a „kisbéres” életét bemutató fejezet, illetve „A libapásztor”, „A pulykapásztor”, „A peszra”, „A szolgáló”, „A szobalány” és a többi zsánerkép. A „gyermekélet”, a gyermeknevelés, a gyermek a családban kérdéskör önmagáért csak az 1940-es évek elején vált néprajzi témává. Ebben Mády Zoltánnak volt irányadó szerepe, aki Györfly István felkérésére szociográfiai kurzust tartott a budapesti egyetem néprajzi tanszékén és kutatásvezető volt a Táj- és Népkutató Intézetben. Az Ujváriné Kerékgyártó Adrienne által vezetett tíztágú női kutatócsoport sárpilisi kollektív kutatásában, Kovács Ágnes, Kresz Mária, Kovács Erzsébet és Zentai Etelka – Mády Zoltán által megszerkesztett – dolgozataiban, központi helyet kapott a gyermekélet és játék, a családi élet és a női nem, a női korcsoportok világa. Deáky Zita könyvében is önálló alfejezetek szólnak a kislányok olyan feladatairól, mint a kisebb testvér felügyelete, az otthoni pesztrálás, a libapásztorkodás, az idegeneknél szolgáló gyermeklányok, pesztonkák kötelességei.

A kötet harmadik nagy egysége a gyermekek ipari és nagyvárosi foglalkoztatását, munkalehetőségeit veszi sora. A céhes inasokkal kezd és a gyáripár, a bányászat gyermekeket alkalmazó munkahelyeivel folytatja. Deáky Zita ebben a nagy fejezetben az Erdei Ferenc által a *Parasztok*-ban érzék-

letesen leírt hajnali kelésnél és a deres fűre mezítláb kiállított gyerek ijedelménél sokkal megrázóbb élmények egész garmadáját idézi el. Az ipari munka életveszélye, a bányászfiúknak a föld alatt végzett ijesztő, ércszállító tevékenysége, félelme a bányarémtől és a bányaomlástól, majd a nagyvárosi rikkancsok, guberálók, a kéregető utcagyerekek sorsa külön-külön is szívszorító. A Szerző törekvése, hogy az átlagos olvasó előtt ismeretlen foglalkozásokat, munkanemeket, ma már extrémnek tekintett társadalmi helyzeteket és életvilágokat közelebb hozza egy-egy rövid jellemzéssel, némi dokumentációval, teljesen érthető és követhető. Ezt a törekvését igazolja, megtetézi az igen gazdag és gondosan válogatott képi illusztráció. A képek számozása elmaradt, de a képek forrásjegyzéke dicséretesen pontos. E jegyzék alapján a képek száma kb. 150-re tehető.

Egészében véve a nyomdai kivitelében is tetszetős kötet alaposan dokumentált körképet vázolt fel a gyermekmunkáról és annak szerepéről, megvalósulási formáiról a magyar társadalom mintegy százötven éves történelmében. Munkájához a Szerző olyan statisztikai, agrár- és ipartörténeti, orvostörténeti, neveléstörténeti, jogi, kriminológiai, szociálpolitikai, gyermek- és egészségvédelmi forrásokat is feltárt (a néprajzi és szociográfiai közlemények mellett), amelyeknek a bevonásával a gyermekmunka komor valóságát igen hitelesen tudta bemutatni. Munkája azért is égetően aktuális, mivel a 21. században egyre fogyatkozó számban vannak jelen azok a nemzedékek, amelyeknek a gyermekeveikből még hiteles emlékei, személyes tapasztalatai vannak a maguk munkába nevelődéséről.

Kemecsi Lajos: A magyar paraszti járműkultúra. Esettanulmányok és elemzések. L'Harmattan – MTA BTK Néprajztudományi Intézete. Budapest, 2015. 168 p. 126 kép, angol összefoglaló

Paládi-Kovács Attila

A gazdagon illusztrált, kiváló minőségű papíron készült, nagy alakú könyv középpontjában Kemecsi Lajosnak az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán, 2011-ben megvédett habilitációs értekezése áll. Az előadásként is elhangzott tanulmány négy nagyobb egysége áttekinti a csúszó járművek, a szánok, valamint a kerekes járművek fontosabb szerkezeti típusait, táji változatait, a paraszti járműkultúra történeti alakulásának fontosabb szakaszait, a terminológia leglényegesebb tanulságait. (Nem foglalkozik a vízi közlekedés és szállítás, a hajók, csónakok, tutajok nem kevésbé változatos járműtípusainak világával.)

A magyar járműkultúra legjellegzetesebb, Európa távoli tájain is számon tartott képviselői a középkor óta a kerekes járművek voltak. Azok közül is a személyszállításra, utazásra használatos könnyű, gyorsan száguldo kocsik, hintók és az eléjük befogott lovas-fogatok a külföldiek által különösen megcsodált, sokak által megőrkített hungarikumok. A magyar kocsi könnyű voltáról már a keresztes háborúból megtérő burgundi lovag, Bertrandon de la Broquière megemlékezett. Ez a négykerekű jármű, és neve a kocsi, számos európai országban ismertté vált, magyar jövevényszóként honosodott meg a századok folyamán.

A központi tanulmány harmadik fejezete a hagyományos járműkészítés kérdéskörét tekinti át. Kiemeli, hogy a 19. század végi Magyarországon „a több tízezer bognáron és kovácson kívül 223 úgynevezett kocsigyártó üzem foglalkozott kocsikészítéssel.” Budapesten 4, Pozsonyban 2, Vácott és Debrecenben 1-1 valódi kocsigyár működött. A nagyobb kocsigyárak némelyike, mint a pesti Kölbergár, exportra is termelt, főként városi, úri használatra szánt járműveket, hintókat, batárokat gyártott. Az említett üzemek főként rúgós (föderes) járműveket készítettek. Teherszállításra, fuvarozásra használatos szekereket, paraszti járműveket nem gyártottak. Hintót, homokfutó kocsit és személyszállításra alkalmas városi taligát a módos parasztpolgárok, városi „talyigások” is vásároltak tőlük.